

УДК 328.185:37

Ірина ШУЛЬГАН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID iD: orcid.org/0000-0002-9623-3495

ПРИЧИНИ ТА ФОРМИ КОРУПЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.212>

© Шульган І., 2024

Проблема корупції є важливою для багатьох країн, оскільки саме корупція підриває довіру до уряду, порушує засади верховенства права та законності і призводить до соціально-економічної нерівності у державі. Корупційні прояви спостерігаються у різних сферах життя суспільства. Подолання корупції в освітньому середовищі є вкрай актуальною проблемою, оскільки корупція несумісна з основною метою освіти – навчати і спонукати молодь до правильної громадянської позиції, патріотизму, поваги до законів і прав людини.

У статті простежено зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, відсутністю громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості. Встановлено, що на формування та утвердження у суспільстві засади нетерпимості до корупції впливає насампередправовий нігілізм, який проявляється у критичному ставленні до права як форми організації життя в державі. Акцентовано увагу на винятковій важливості правового виховання молоді, зокрема у дусі нетерпимості до будь-яких проявів корупції.

Зазначено, що причини корупції в Україні мають історичну зумовленість та характеризуються глибоким проникненням корупції у сферу побутового життя суспільства. Проаналізовано причини корупції в освітній сфері, які відображають індивідуальні фактори поширення корупції у закладах вищої освіти. Досліджено основні моделі корупційних практик в освіті. Підсумовано, що найістотнішою перешкодою у викоріненні корупції в освіті є зацікавленість та прийнятність її існування як з боку представників викладацького складу закладів освіти, так і здобувачів освіти усіх рівнів. Дотримання вимог наукової та педагогічної сумлінності в освітній діяльності, а також уникнення дій під впливом приватного інтересу має стати засадою освітнього процесу в Україні.

Ключові слова: корупція; причини виникнення корупції; корупційні ризики; освіта; приватний інтерес; неправомірна вигода.

Постановка проблеми. Проблема корупції є важливою для багатьох країн, оскільки саме корупція підриває довіру до уряду, порушує засади верховенства права та законності і призводить

до соціально-економічної нерівності у державі. Корупційні прояви спостерігаються у різних сферах життя суспільства. Подолання корупції в освітньому середовищі є вкрай актуальною проблемою, оскільки корупція несумісна з основною метою освіти – навчати і спонукати молодь до правильної громадянської позиції, патріотизму, поваги до законів і прав людини. Якщо система освіти не будується на концепції прозорості, чесності та справедливості, країна ставить під загрозу своє соціальне, економічне та політичне майбутнє.

Неефективність освітніх установ, наявність нерівності в розподілі освітніх можливостей є наслідком наявності корупції в освіті. Також вбачається зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, збільшенням рівня злочинності, браком громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості та, навіть, рівнем бідності.

Найчастіше корупцію в освіті асоціюють із хабарями. Проте “вдячність” за прихильність вчителя чи викладача, збори коштів на ремонт, використання майна навчальних закладів для приватних цілей, зокрема, приватне репетиторство – усі ці та багато інших подібних практик також вважаються корупцією.

Аналіз дослідження проблеми. Останнім часом зросла увага суспільства до дотримання доброчесності науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти. Проблеми подолання корупції загалом і в освітній сфері зокрема розглядали такі науковці: К. Бабенко, О. Вольф, В. Журавський, О. Ковтун, О. Лазаренко, М. Мельник, М. Михальченко, О. Михальченко, Н. Рожанська, В. Романов, Є. Невмержицький, С. Серьогін, М. Трепак. Однак питання дотримання вимог наукової сумлінності в освітній діяльності та уникнення дій під впливом приватного інтересу зумовлюють потребу додаткового наукового дослідження.

Метою статті є дослідження причин та форм корупційної взаємодії у сфері освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Корупція в освіті несумісна з основною метою освіти: навчати і спонукати студентів та учнів до правильної громадянської позиції, патріотизму, поваги до законів і прав людини. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [1].

Якщо система освіти не ґрунтується на концепції прозорості, чесності та справедливості, країна ставить під загрозу своє соціальне, економічне та політичне майбутнє. Неефективність освітніх установ, відтворення нерівності в розподілі освітніх можливостей є наслідком наявності корупції в освіті. Також простежується зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, браком громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості, збільшенням рівня злочинності, і, навіть, смертністю та рівнем бідності.

Корупція є в усіх сферах суспільного життя. Причин виникнення корупції достатньо. С. Серьогін серед комплексу причин та факторів, які сприяють поширенню корупційних проявів в органах публічної влади в Україні, виділяє: політичні (закритість політичної системи, непрозорість прийняття управлінських рішень, занадто повільний розвиток політичної структури й свідомості суспільства, насамперед, його громадських інституцій, непослідовність у проведенні антикорупційної політики); економічні (непрозорість економічних процесів); правові (недостатня правова база для ефективної протидії корупції; брак на нормативному рівні цілісної системи засобів попереджувального впливу на причини й умови, які сприяють корупції й корупційним діям); організаційно-управлінські; соціально-психологічні (несформованість антикорупційної свідомості) [2, с. 286].

Безперечно, на формування та утвердження у суспільстві засади нетерпимості до корупції впливає насамперед правовий нігілізм, який, за твердженням В. Трепака, проявляється у скептич-

ному ставленні до правових форм організації суспільного життя загалом і до права зокрема. Особливо небезпечним для Української держави є так званий елітарний правовий нігілізм, який вражає правову свідомість представників провладної еліти і гальмує рух до реальних реформ [3, с. 74–75], зокрема, і в освітній галузі.

Система антикорупційного виховання в Україні ще не сформована. У зв'язку з цим, на думку Н. Рожанської та О. В. Вольфа, частиною антикорупційної стратегії закладів освіти має стати правове виховання молоді, зокрема антикорупційне виховання як його складова частина. Антикорупційне виховання дасть можливість розвивати ціннісні орієнтації особистості для формування стійкої громадянської позиції щодо такого явища, як корупція [4, с. 174–175].

М. Романов наголошує, що антикорупційна пропаганда й освіта є одним з основних напрямів антикорупційної політики, ці два напрями діяльності є вкрай важливими та актуальними, і без них неможлива повноцінна протидія корупції [5, с. 69].

Причини корупції в Україні мають історичну зумовленість форм і методів корупційних дій; глибоке проникнення корупції у сферу побутових взаємовідносин; зрощення економічної і політичної корупції з організованою злочинністю; вкорінення у суспільній свідомості стереотипу неможливості досягнення результату без хабаря або кумівства. Корупція пронизує не тільки органи політичної і економічної влади, але і соціальну сферу, освіту, науку, охорону здоров'я, спорт, мистецтво та ін. [6].

Проблема корупційних ризиків у сфері освіти гостро постає в нашому суспільстві. Корупція загалом загрожує благополуччю суспільства, оскільки вона підриває соціальну довіру. У сфері освіти вона посилює нерівність і наражає здобувачів освіти на неетичну поведінку. Явище корупції саботує розвиток, підриваючи формування освічених, компетентних і етичних осіб для майбутнього лідерства та робочої сили.

Аналізуючи причини корупції у системі вищої освіти, професори К. Бабенко та С. Лазаренко об'єднують їх у три групи: 1) об'єктивні причини, до яких зараховують низький рівень заробітної плати, невелика кількість державних (бюджетних) місць на навчання, прогалини в законодавстві, спрямованому на запобігання та протидію корупції; 2) суб'єктивні причини (наприклад, розчарування та апатія з боку викладачів до навчального процесу, замовчування здобувачами освіти випадків давання і вимагання винагороди у будь-якій формі); 3) об'єктивно-суб'єктивні причини, зокрема, відпрацьовування особою витрат у зв'язку із влаштуванням на викладацьку роботу, фактична відсутність соціальних гарантій тощо [7].

Варто звернути увагу на дослідження причин та передумов розповсюдження корупції в закладах освіти О. Ковтун. Авторка виділяє три групи причин поширення корупції в ЗВО: перша – пов'язана із здобувачами освіти та відображає індивідуальні фактори поширення корупції у закладі вищої освіти (бажання “підстрахуватись”, щоб не отримати незадовільної оцінки; лінощі й небажання вчитись; прагнення знайти легкий шлях розв'язання своїх проблем); друга група пов'язана з викладачами та зумовлена нормативним фактором і фактором макросередовища (бажання отримати додатковий прибуток, брак мотивації формувати фахівців, низька оплата праці, зокрема брак оплати за понаднормову діяльність); третя група причин передає інституціональну, “зовнішню” зумовленість корупції: брак дієвих форм боротьби з цим явищем, брак можливості вирішити питання іншим способом, низька матеріально-технічна забезпеченість закладу освіти) [8, с. 306].

Треба наголосити на актуальності останньої групи передумов корупції, яка, хоч і менш поширена порівняно з іншими, проте призводить до знецінення освіти, формування у суспільстві думки про підготовку закладами освіти некваліфікованих фахівців. Саме тому державна політика у сфері запобігання корупції в освіті має ґрунтуватися за принципом мінімізації стимулів та можливостей схиляння до корупційної поведінки.

Затверджена Верховною Радою України Державна антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки задля зниження загального рівня толерування корупції в Україні пропонує інтеграцію антико-

рупційної тематики до змісту освітніх компонентів для здобувачів освіти усіх рівнів, що, зокрема, сприятиме формуванню у суспільстві стійкого уявлення про корупцію як негативне явище, про корупціонерів як осіб, які роблять публічне адміністрування неефективним, а також формування у здобувачів освіти ставлення нетерпимості до корупції у всіх її проявах [9].

Своєю чергою Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки серед проблем, які містять найвищі корупційні ризики у сфері освіти, називає: доступ до закладів освіти (під час вступу до закладів освіти корупційні ризики можуть нести внутрішні вступні іспити або творчі конкурси); перебіг освітнього процесу (оцінювання результатів навчання у процесі здобуття вищої освіти вимагаючи/отримуючи неправомірну вигоду за завищення результатів поточної або семестрової успішності); присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань (з порушенням вимог щодо академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату в наукових роботах); наявність конфлікту інтересів під час формування та реалізації державної політики (під час ліцензування освітньої діяльності, у процесі нагляду за дотриманням ліцензійних вимог); розподіл публічних коштів між закладами освіти (визначення процедур та показників оцінки результативності) [10].

Законодавство України не достатньо чітко визначає повноваження центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері управління закладами освіти. Так, статтею 32 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад зараховано управління закладами освіти, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення [11]. У Державній антикорупційній програмі формулювання “управління закладами освіти”, що вживається в Законі, названо застарілим, яке не має визначеного змісту. Внаслідок цього виникають ризики корупційного характеру у зв’язку з можливістю ширшого тлумачення змісту повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, ніж вичерпний перелік повноважень у спеціалізованих законах.

Порядок розподілу публічних коштів на підготовку фахівців з вищою освітою та на наукові дослідження між закладами освіти і науковими установами також містить корупційні ризики через недостатню якість законодавчого регулювання, а, отже, потребує вдосконалення.

Можна погодитись з думкою Є. Невмержицького, що прояви корупційної діяльності визначає економічний підхід до проблеми корупції. Його зміст полягає в тому, що “незалежно від того, у якій сфері корупція проявляється, вона має матеріальний інтерес і зростає завдяки прагненню отримати економічний зиск” [12, с. 8]. Корупційні прояви в освітній сфері викликані бажанням отримати неправомірну вигоду, зазвичай у грошовій формі. Передумовами такого бажання можуть бути недостатня матеріальна забезпеченість або наявність корисливого інтересу і прагнення постійного збагачення.

Беручи до уваги, що корупційна взаємодія може здійснюватися як у формі пропозиції неправомірної вигоди, так і у формі здирництва, можна виділити три моделі корупційних практик у закладах вищої освіти:

- модель “конформіст”, що полягає у безініціативності студента та намаганні найменшими зусиллями розв’язати свої проблеми, прагненні “підстрахуватися” або небажанні прикладати зусиль для сумлінного навчання, іншими словами, лінощах. З протилежного боку – сприйняття такого бажання викладачем. Водночас студент чи учень (його батьки) і викладач однаковою мірою є ініціаторами реалізації такої корупційної взаємодії;

- модель “жертва” передбачає вимагання винагороди за певну послугу з боку працівників освітньої сфери та пасивну поведінку з боку студентів чи учнів;

- модель “ініціатор”, у якій ініціатива “покращити” свій бал на іспиті виходить від студента. Викладач пасивно погоджується із такою пропозицією. У цьому випадку стороною пропозиції виступає сам студент, учень чи його батьки, і реалізується ця модель у формі пропозиції неправомірної вигоди [8, с. 307].

Висновки. Отже, на наш погляд, найбільшою перепорою у викоріненні корупції в освіті є зацікавленість та прийнятність її існування з обох сторін – представників викладацького й адміністративного складу закладів освіти та здобувачів освіти усіх рівнів.

Визначення поняття “корупція у сфері освіти” має трактуватися як негативне соціальне явище, що полягає в умисному використанні особою обійманої посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи збагачення інших осіб у супереччя інтересам держави та суспільства.

До корупційних схем можуть бути залучені суб’єкти різного рівня: від учнів, студентів та їхніх батьків, працівників навчальних закладів, які безпосередньо залучені до освітнього процесу, до органів держави та службовців, які формують державну політику у сфері освіти. Також варто пам’ятати про роль органів місцевого самоврядування. До їхніх повноважень належить, зокрема, затвердження кошторисів закладів освіти, забезпечення інклюзивного освітнього середовища (включно із матеріально-технічною базою, харчуванням і здійсненням необхідних для цього закупівель), недопущення дискримінації тощо.

З сумом варто констатувати, що викоринити всі прояви корупції із різних сфер суспільного життя вкрай важко, проте важливо скерувати зусилля на створення умов, які б обмежували можливість корупційної поведінки. Принцип формування соціальної відповідальності має бути визначальним у формуванні стратегії подолання корупції у закладах освіти нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145 – VIII станом на 02.07.2023 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38-39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Сербогін С. С. (2009). Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 284–289.
3. Трепак В. М. (2020). Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні. Дис. ...д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінальновиконавче право”. Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Львів, 2020. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-ukrayini.pdf>
4. Рожанська Н., Вольф О. В. (2016). Корупція у вищій освіті: порівняльний аналіз соціальних уявлень студентів та викладачів ВНЗ півдня України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Психологічні науки. 2016. № 1. С. 171–176.
5. Романов М. В. (2017). Основні засади запобігання корупції. Харків: ТОВ “Видавництво “Права людини”. 2017. 176 с.
6. Журавський В. С., Михальченко М. І., Михальченко О. М. (2007). Корупція в Україні – не політика: монографія. Київ: Фенікс, 2007. 408 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/korupsiia-v-ukraini-ne-polityka-monohrafiia/>
7. Бабенко К. А., Лазаренко С. Ж. (2015). Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. *Електронний журнал “Державне управління: удосконалення та розвиток”*. 2015. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=812>
8. Ковтун О. О. (2017). Корупційні практики у вищому навчальному закладі: спроба соціологічного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Випуск 39. С. 304–310.
9. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки : Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
10. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32>
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР станом на 03.08.2023 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 24, ст.170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Невмержицький Є. В. (2009). Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ...д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.

REFERENCES

1. **Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku No. 2145-VIII** [On education : Law of Ukraine of September 5, 2017]. *Bulletins of the Verkhovna Rada (BVR)*, 2017, No. 38–39, st. 380. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [In Ukrainian].
2. Seriohin, S. S. (2009). **Mechanizmy poperedzhennia ta protydii koruptsii v orhanah publichnoi vlady**. [Mechanisms for preventing and combating corruption in public authorities]. *Universytets`ki naukovi zapysky*. 2009. No. 4. P. 284–289 [In Ukrainian].
3. Trepak, V. M. (2020). **Teoretyko-pryklsdni problem zapobihannia ta protydyi koruptsii v Ukrayini**. [Theoretical and Applied Problems of Preventing and Combating Corruption in Ukraine]. Doctor's thesis. Lviv. Retrieved from: <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-korupsiyi-v-ukrayini.pdf> [In Ukrainian].
4. Rozhnianska, N., Volf, O. V. (2016). **Koruptsiia u vyshchii osviti: porivnialnyi analiz sotsialnyh uyavlen` studentiv ta vykladachiv VNZ pivdnia Ukrainy**. [Corruption in Higher Education: A Comparative Analysis of the Social Perceptions of Students and Teachers in Southern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Suhomlynskoho. Psyholohichni nauky*. 2016. No. 1. P. 171–176 [In Ukrainian].
5. Romanov, M. V. (2017). **Osnovni zasady zapobihannia koruptsii**. [Basic principles of corruption prevention]. Kharkiv: TOV “Vydavnytstvo “Prava Liudyny”. 2017. 176 p. [In Ukrainian].
6. Zhuravskiy, V. S., Mykhalchenko, M. I. (2007). **Koruptsia v Ukrayini – ne polityka**. [Corruption in Ukraine is not politics]. Kyiv: Fenix, 2007. 408 p. Retrieved from: <https://ipiend.gov.ua/publication/koruptsiia-v-ukraini-ne-polityka-monohrafiia/> [In Ukrainian].
7. Babenko, K. A., Lazarenko, S. Zh. (2015). **Koruptsia v systemi vyshchoyi osvity: sutnist`, prychyny ta naslidky**. [Corruption in the Higher Education System: Essence, Causes and Consequences]. *Elektronnyi zhurnal “Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok”*. No. 2. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812> [In Ukrainian].
8. Kovtun, O. O. (2017). **Koruptsiyni praktyky u vyshchomu navchal`nomu zakladi: sprobha sotsial`noho analizu**. [Corruption Practices in Higher Education Institutions: An Attempt at Sociological Analysis]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karasina*. Vypusk 39. P. 304–310 [In Ukrainian].
9. **Antykoruptsiyna stratehiya na 2021–2025**. (2022). [Anti-Corruption Strategy for 2021–2025]. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf> [In Ukrainian].
10. **Pro zatverdzhennia Derzhavnoyi antykoruptsiynoyi prohramy na 2023–2025 roky**. (2023). [On Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 berezya 2023 r. No. 220. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32> [In Ukrainian].
11. **Pro mistseve samovryaduvannia v Ukraini** [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 No. 280/97-BP. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1997, No. 24, st. 170. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
12. Nevmerzhytskyi, E. V. (2009). **Koruptsiia yak sotsialno-politychnyi fenomen**. [Corruption as a socio-political phenomenon] : PhD thesis. Kyiv, 2009. 34 p.

Дата надходження: 20.03.2024 р.

CAUSES AND FORMS OF CORRUPTION IN EDUCATION

The problem of corruption is important for many countries because corruption undermines trust in the government, violates the rule of law and leads to socio-economic inequality in the country. In different spheres of society, manifestations of corruption can be observed. Overcoming corruption in the educational environment is an extremely urgent problem since corruption is incompatible with the main purpose of education – to educate and encourage young people to the correct civic position, patriotism, respect for laws and human rights.

The link between corruption and the ignorance of the public, the lack of civic engagement, tolerance and global courtesy is traced in the article. It is established that the formation and consolidation in society of the principles of intolerance to corruption are primarily influenced by legal nihilism, which manifests itself in a critical attitude to law as a form of organisation of life in the State. Attention is focused on the exceptional importance of legal education of young people, in particular in the spirit of intolerance to any manifestations of corruption.

It is noted that the causes of corruption in Ukraine are historical and are characterised by a deep penetration of corruption into the sphere of everyday life of society. The article analyses the causes of corruption in the educational sector, which reflect individual factors of corruption in higher education institutions. The main models of corruption practices in education are investigated.

It is concluded that the most significant obstacle to the eradication of corruption in education is the interest and acceptance of its existence both on the part of representatives of the teaching staff of educational institutions and students of all levels. Compliance with the requirements of scientific and pedagogical integrity in educational activities, as well as the avoidance of actions influenced by private interests should become the basis of the educational process in Ukraine.

Key words: corruption; causes of corruption; corruption risks; education; private interest; unlawful benefit.